

Energie en de conjunctuur in enkele Westeuropese landen

Vrijwel geen land ter wereld is gespaard gebleven voor de vertraging in het economische groeitempo in het afgelopen decennium en de nog verdergaande stagnatie van de laatste jaren. Ook in West-Europa heeft de recessie toegeslagen. In dit hoofdstuk worden de ervaringen van Nederland, België, het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen vergeleken. Verwacht zou mogen worden dat energie-exporteurs als Nederland, het Verenigd Koninkrijk en Noorwegen het er in een periode van sterk stijgende energieprijzen beter vanaf zouden brengen dan energie-importerende landen, maar dat blijkt nauwelijks het geval. Ook verschillen in expansief c.q. restrictief beleid tussen landen leidden er niet toe dat sommige landen het er in economisch opzicht duidelijk beter afbrachten dan andere. Wat waren de ervaringen in West-Europa?

Nederland en het aardgas

„Looking at the cyclically adjusted aggregate profit share in national income (...) the performance of the Dutch economy is one of the best in the OECD (...). After adjustment for the direct contribution of natural gas, however, the outcome is reserved: in the non-energy sector, profitability performance turns out to be among the worst in the OECD” 1). Met dit citaat van de OECD wordt duidelijk aangegeven dat er in de Nederlandse economie een tweedeling is ontstaan: de economisch sterke aardgassector, en de zwakke niet-aardgassector.

Zo'n duale structuur kan negatieve gevolgen hebben voor de economie, zoals de verwijzing naar de benaming „Dutch disease” al aangeeft. Volgens de OECD hebben drie effecten de Nederlandse economie parten gespeeld: de produktiestructuur veranderde, de wisselkoers en de lopende rekening wijzigden zich, en de overheidsinkomsten en het bestedingspatroon werden beïnvloed.

De ontdekking van omvangrijke gasvelden in de jaren zestig leidde ertoe dat Nederland in korte tijd per saldo geen energie meer behoefte te importeren, maar „self sufficient” werd. Als gevolg hiervan ontwikkelde zich een relatief energie-intensief produktiepatroon, wat ook in het exportpakket tot uitdrukking kwam. Voor Nederland betekende dit in een periode met lage energieprijzen een sterkere groei van de export dan de toename van de wereldhandel. Andere sectoren profiteerden daarvan.

Een tweede effect betreft de groei van de arbeidsproductiviteit. De produktiviteitsstijging die in de energiesector werd gerealiseerd, vertaalde zich in loonstijgingen en drukte het algemene loonniveau omhoog. Daardoor werden traditionele, arbeidsintensieve bedrijven uit Nederland verdreven. Volgens de OECD heeft dit effect in Nederland een belangrijke rol gespeeld.

Een derde effect is dat de omvangrijke gasexport de effectieve wisselkoers voor Nederland heeft opgedreven. Van 1970 tot 1974 apprecieerde de gulden ten opzichte van de dollar met 12½%. De appreciatie van de dollar sinds 1979 heeft de relatieve koersstijging van de gulden tot staan gebracht, maar het kwaad voor de exporterende sectoren was in feite al geschied. De lopende rekening van de niet-energiesector verslechterde, ondanks vergaande loonmatigingen. Mede door de hogere energieprijzen daalden dientengevolge de winstmarges, en brokkelde de werkgelegenheid af.

De gasopbrengsten vloeien in belangrijke mate aan de overheid toe. Hoe belangrijk de aardgasbaten voor de financiering van de overheidsuitgaven zijn geweest, wordt geïllustreerd in ta-

bel 1 en figuur 1. De naam „Dutch disease” is nauw verbonden met de verkeerde aanwending die de Nederlandse overheid aan deze gelden gaf. De publieke sector dijde snel uit en het systeem van sociale voorzieningen werd geperfectioneerd. De middelen werden consumptief besteed en niet benut om de industriële structuur te versterken. Diversificatie van de economie bleef achterwege. Tot 1979 nam de werkgelegenheid bij de overheid sneller toe dan het totale arbeidsaanbod.

Tabel 1. Betekenis van het aardgas voor de Nederlandse overheidsfinanciën, financieringstekort en aardgasbaten in procenten van het netto nationaal inkomen

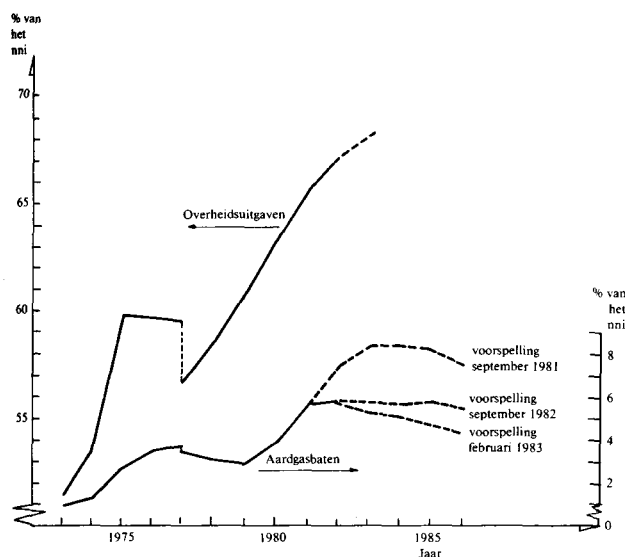
Jaar	Financieringstekort van de overheid	Aardgasbaten	Totaal
1971	3,8	0,8	4,6
1972	2,0	0,9	2,9
1973	1,5	1,1	2,6
1974	2,9	1,6	4,5
1975	5,3	2,7	8,0
1976	5,1	3,4	8,5
1977	3,8	3,5	7,3
1978	4,2	3,2	7,4
1979	5,3	3,4	8,7
1980	7,2	4,6	11,8
1981	8,5	6,2	14,7
1982	9,5	5,8	15,3

De negatieve gevolgen van deze trend kwamen duidelijk aan het licht in de recessie. De overdrachtsuitgaven namen sterk toe, terwijl de overheidsinkomsten stagneerden. Een stijging van de collectieve-lastendruk en een hoog oplopend financieringstekort waren het gevolg.

Bijkomende effecten zijn dat de flexibiliteit op de arbeidsmarkt te gering is geworden. De OECD stelt in haar laatste rapport: „Greater labour market flexibility would seem to be a necessary pre-condition to industrial recovery, and this implies that there is need for greater differentiation between pay for various forms of work, professions and branches. Also a greater differentiation between pay for activity and „pay” for inactivity is needed (...)” 2).

1) OECD, *Netherlands, Economic Surveys 1982-1983*, blz. 20.
2) Idem, blz. 64.

Figuur 1. Overheidsuitgaven en aardgasbaten in procenten van het netto nationaal inkomen

Zo gezien lijkt het erop dat de grote gasvoorraden de Nederlandse economie alleen maar schade hebben berokkend. Zo is het niet. De sterke wisselkoers en de toestroom van liquiditeiten in het binnenland hebben ertoe geleid dat de rente relatief laag kon blijven. En het overschot op de lopende rekening gaf de buitenlandse belegger vertrouwen in de kracht van de gulden. Mede daardoor leverde de financiering van het begrotingstekort geen onoverkomelijke problemen op.

België en Nederland vergeleken

Waar in Nederland wordt geklaagd dat onverstandig met de energiebaten is omgesprongen en dat de overheidsuitgaven en het financieringstekort veel te hoog zijn opgelopen, is het interessant de economische ontwikkeling van Nederland met die van België te vergelijken. In België ligt het niveau van de overheidsuitgaven als percentage van het nationaal product ongeveer op hetzelfde niveau als in Nederland, maar het financieringstekort is veel groter, hetgeen tevens veel duidelijkere consequenties heeft gehad voor de lopende rekening en de reële rentestand. In zijn paper, waarin beide landen worden vergeleken 3), zet prof. P. de Grauwe uiteen dat Nederland het grote voordeel heeft gehad dat oplopende overheidsuitgaven niet in eerste instantie door het vergroten van de belastinginkomsten behoeften te worden gedekt. De aardgasinkomsten vormden een aantrekkelijk alternatief voor de financiering van de blijkbaar onontkoombare trend in het collectieve beslag op de nationale middelen.

Overheidsinkomsten en -uitgaven

Sinds 1970 zijn zowel in België als in Nederland de overheidsuitgaven en de belastingen sterk gestegen. Het stijgingstempo voor beide variabelen was zelfs aanzienlijk hoger dan in de overige EG-landen (zie de tabellen 2 en 3). Tegenover een toename van het aandeel van de overheidsuitgaven in het bruto nationaal product (bnp) met 13% voor de gehele EG staat een toename voor België met 23% en voor Nederland met 16%. Einde 1982 benaderde het overheidsaandeel in het bnp voor beide landen de 60% tegenover 50% voor de overige EG-landen. Een ander opvallend verschijnsel is dat de stijging van de overheidsuitgaven in België aanmerkelijk groter was dan in Nederland. In 1970 lagen de collectieve bestedingen in België nog ongeveer op het gemiddelde voor de EG, maar in 1982 had België zich inmiddels gevoegd bij Nederland (en Denemarken): de „big public spenders” van de EG. Wat de overheidsinkomsten betreft zijn er grotere

Tabel 2. Overheidsuitgaven in procenten van het bnp

Jaar	België	Nederland	EG
1970	36,5	44,7	37,9
1971	38,1	46,6	38,6
1972	39,1	47,2	39,5
1973	39,4	47,8	39,8
1974	39,7	49,6	42,1
1975	44,7	54,6	46,2
1976	45,3	54,5	45,7
1977	47,0	54,6	46,0
1978	48,4	55,8	46,4
1979	51,6	58,1	46,4
1980	53,9	57,9	47,1
1981	59,0	59,3	49,8
1982 (geschat)	59,9	60,5	50,8
Verandering 1970-1982	23,4	15,8	12,9

Bron: *European Economy*, nr. 14, november 1982, blz. 215, tabel 45.

Tabel 3. Lopende overheidsinkomsten (belastingontvangsten, sociale-verzekeringpremies en overige) in procenten van het bnp

Jaar	België	Nederland	EG
1970	35,4	43,9	38,2
1971	35,9	46,1	38,2
1972	35,8	47,2	38,1
1973	36,6	48,9	39,1
1974	37,9	49,5	40,2
1975	40,7	51,9	40,8
1976	40,5	52,2	42,0
1977	42,0	53,0	42,7
1978	43,0	53,7	42,4
1979	44,7	56,1	42,8
1980	44,8	54,2	43,6
1981	45,6	54,8	45,0
1982 (geschat)	47,2	54,8	45,8
Verandering 1970-1982	+ 11,8	+ 10,9	7,6

Bron: *European Economy*, nr. 14, november 1982, blz. 214, tabel 44.

verschillen tussen Nederland en België. In beide landen steeg de belastingdruk sneller dan in de rest van de EG. In tabel 2 valt te lezen dat van 1970-1982 het aandeel van de (lopende) overheidsinkomsten in België met 12 procentpunten is gestegen, in Nederland met 11 tegenover 8 in de gehele EG. In alle EG-landen bleven de overheidsinkomsten fors achter bij de overheidsbestedingen. Bijgevolg stegen de begrotingstekorten sterk. Deze ontwikkeling was in België duidelijker waarneembaar dan in Nederland. In België liep het financieringstekort in 1982 op tot 13% van het bnp, in Nederland tot 6% (zie tabel 4) 4).

Tabel 4. Financieringstekort van de overheid in procenten van het bnp

Jaar	België	Nederland	EG
1970	- 1,1	- 0,8	- 0,3
1971	- 2,1	- 0,5	- 0,5
1972	- 3,3	- 0,0	- 1,4
1973	- 2,7	1,1	- 0,8
1974	- 1,8	- 0,1	- 1,9
1975	- 4,1	- 2,7	- 5,5
1976	- 4,8	- 2,4	- 3,7
1977	- 4,9	- 1,5	- 3,3
1978	- 5,5	- 2,1	- 4,0
1979	- 6,9	- 2,0	- 3,6
1980	- 9,4	- 3,4	- 3,5
1981	- 13,4	- 4,5	- 4,8
1982	- 12,8	- 5,7	- 5,0

Bron: *European Economy*, nr. 14, november 1982, blz. 215, tabel 46.

Uit deze korte statistische beschrijving van de ontwikkelingen van de overheidsfinanciën in België en Nederland komt het volgende beeld naar voren. Beide landen hebben hun overheidsbestedingen en -inkomsten sneller laten stijgen dan de overige EG-

3) Paul de Grauwe, *Fiscal policies in Belgium and the Netherlands since 1970*. De onderstaande bijdrage is een korte samenvatting van dit paper.
4) EG-cijfers. De officiële Nederlandse schatting van het financieringstekort over 1982 is 8,5% van het bnp. Zie drs. C. van der Pot, *De Miljoenennota 1983: de ontsparing van het financieringstekort*, ESB, 6 oktober 1982, blz. 1086.

landen. Daarbij zijn de uitgaven sneller gestegen dan de inkomsten, wat heeft geleid tot scherp oplopende financieringstekorten. Deze tendens was in België sterker dan in Nederland.

Een tweede belangrijk verschil tussen beide landen betreft de sinds 1970 opgetreden veranderingen in de samenstelling van de overheidsinkomsten. Ten gevolge van de gestegen aardgasprijzen zijn de niet-belastingmiddelen van de Nederlandse overheid sterk gestegen. In 1982 droegen deze ca. 10% (5% van het bnp) bij aan de totale overheidsinkomsten. Dat was in 1970 nog slechts 1% (5). De gasbaten droegen ongeveer de helft bij aan de totale stijging van de Nederlandse overheidsinkomsten sinds 1970. Bijgevolg deed zich in Nederland de noodzaak de overige belastingen te verhogen veel minder sterk gevoelen dan in België. Tabel 5 illustreert een en ander. De totale belastingdruk op het arbeidsinkomen (inkomstenbelastingen en sociale-verzekeringslasten) steeg in België van 19,6% naar 27,4% van het bnp, tegenover een stijging in Nederland van 24,6% naar 29,7% van het bnp. Zoals nog zal blijken, heeft deze ontwikkeling belangrijke consequenties gehad voor de reële lonen en uiteindelijk voor de werkgelegenheid in beide landen.

Tabel 5. Inkomstenbelasting en sociale-verzekeringpremies in procenten van het bnp

	Inkomstenbelasting		Sociale-verzekeringpremies		Totaal	
	1970	1980	1970	1980	1970	1980
België	8,7	14,3	10,9	13,1	19,6	27,4
Nederland	10,6	11,9	14,0	17,8	24,6	29,7

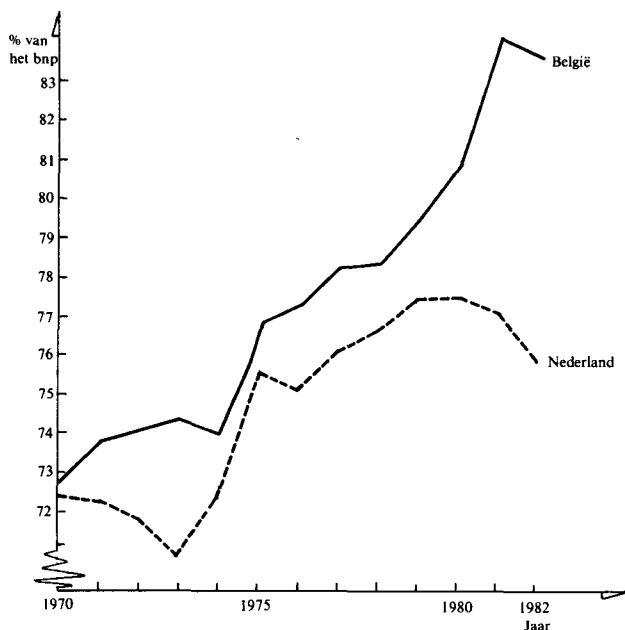
Bron: OECD. Long-term trends in tax revenues. Studies in Taxation. Paris, 1981, blz. 14.

Enkele gevolgen

De economische gevolgen van de hierboven beschreven ontwikkelingen zijn verstrekkend. Hier wordt volstaan met een korte weergave van enkele consequenties in de sfeer van de investeringen, de reële-loonvorming, de lopende rekening en de reële-rentestand.

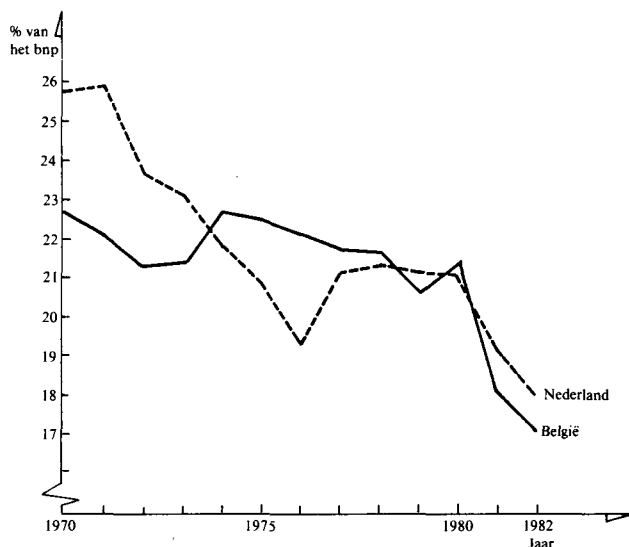
In het algemeen kan worden gesteld dat een relatieve toename van de overheidsbestedingen leidt tot een afname van de particuliere bestedingen („crowding out”). De stijging van de overheidsuitgaven in de periode 1970-1982 heeft vooral plaatsgevonden in de vorm van een toename van sociale-zekerheidsuitkeringen en overheidsconsumptie. Dit betekent dat het totale aandeel van consumptieve bestedingen in de economie is toege-

Figuur 2. Totale consumptieve bestedingen in procenten van het bnp

Bron: European Economy, nr. 14, november 1982, blz. 198-199.

Figuur 3. Investerings in vaste activa in procenten van het bnp

Bron: European Economy, nr. 14, november 1982, blz. 197.

nomen ten koste van de besparingen en de investeringen. Figuur 2 laat de stijging van het aandeel van de consumptieve bestedingen in het bnp zien. In België is die sterker geweest dan in Nederland. De ontwikkeling van de bruto investeringen als percentage van het bnp in België en Nederland wordt getoond in figuur 3.

De toename van de overheidsbestedingen vereist een toename van de overheidsinkomsten, dus een verhoging van de belastingdruk. Deze belastingdrukstijging roept afwentelingsverschijnselen op in de sfeer van de bruto reële lonen. Economisch onderzoek suggereert dat de sterke stijging van de reële lonen die zowel in België als in Nederland in de jaren zeventig optrad, voor een belangrijk deel aan een „tax push” kan worden toegeschreven (6). De steeds wijder wordende kloof tussen de bruto en netto beloning vormt ook een rem op het aanbod van arbeid en belemmert op die manier de werking van de arbeidsmarkt.

Ook de lopende rekening ondergaat de invloed van de ontwikkelingen in de overheidsfinanciën. Van de macro-economische evenwichtsvoorwaarde weten we dat het saldo op de lopende rekening gelijk is aan het spaaroverschot van de particuliere sector verminderd met het spaartekort van de overheid. Wanneer we de ontwikkeling van de lopende rekening en de overheidsfinanciën (financieringstekort) over de periode 1970-1982 voor België en Nederland bekijken, valt op dat de lopende rekening en het financieringstekort een sterke positieve correlatie in België te zien geven, terwijl in Nederland dit verband zwak lijkt. Nog opmerkelijker is dat sinds 1979 de lopende rekening en het financieringstekort zich in Nederland zelfs in tegengestelde richting hebben bewogen: een sterke verbetering van de lopende rekening gepaard met een scherpe verslechtering van het financieringstekort. Dit kan niet worden verklaard door de stijging van de gasprijzen, omdat daardoor zowel de exportopbrengsten toenamen als de inkomsten van de overheid. Belangrijker lijkt dat in Nederland het spaarsaldo van de particuliere sector meer wordt beïnvloed door een conjuncturele op- of neergang dan in België. Als gevolg van de recessie nam het spaaroverschot van de particuliere sector de laatste jaren in Nederland sterk toe (van 2% van het bnp in 1980 tot 9,7% in 1982), zodat ondanks een forse verslechtering van het financieringstekort de lopende rekening

5) Zie F. Wieleman, De economische betekenis van het Nederlandse aardgas, ESB, 22 september 1982, blz. 1014.

6) Zie P. de Grauwe en M. Janssens, Aanbodeconomische effecten van de belastingdruk in België, Leuvense Economische Standpunten, Leuven, 1982.

belangrijk verbeterde 7). In België lijken de besparingen aanzienlijk minder conjunctuurgevoelig te zijn, zodat een toename van het financieringstekort zich daar veel sneller in een oplopend betalingsbalanstekort vertaalt.

Het financieringstekort heeft ook consequenties voor de reële rente. De relatie tussen het financieringstekort en het niveau van de reële rente is evenwel gecompliceerd. In de eerste plaats wordt de binnenlandse reële rente in een open economie, die sterk in de internationale kapitaalmarkt geïntegreerd is, beïnvloed door de reële rentevoet op de wereldkapitaalmarkt. In de tweede plaats is ook de positie van de lopende rekening van grote betekenis. Een overschot op de lopende rekening betekent dat binnenlandse economische agenten (particulieren en overheid) een besparingsoverschot hebben, d.w.z. dat er sprake is van een overaanbod van kapitaal. Dit binnenlandse spaaroverschot oefent een neerwaartse druk op de reële rente uit. Het omgekeerde doet zich voor wanneer de lopende rekening een tekort vertoont: de wens om meer te investeren dan te besparen oefent een opwaartse druk uit op de reële rente. Dus, wanneer een toeneming van het financieringstekort tot een tekort op de lopende rekening leidt, zal het gevolg zijn dat de reële rente stijgt. Als het tekort daarentegen wordt gecompenseerd door een toeneming van het spaaroverschot van de particuliere sector, zal er geen effect op de lopende rekening, en dus ook niet op de reële rente, plaatsvinden.

Zoals al eerder opgemerkt, correleerde het saldo van de lopende rekening in België sterk met de financieringstekorten zodat ook een correlatie tussen de beweging van het financieringstekort en de reële rente resulteert. In geval van Nederland is de interpretatie lastiger. Er bestond een correlatie tussen de financieringstekorten en de reële rente gedurende de jaren zeventig. Deze correlatie lijkt echter verzwakt te zijn gedurende de laatste jaren. Hoewel het financieringstekort sterk toenam vanaf 1979, is de reële rente van 1979 tot 1982 feitelijk gedaald. De oorzaak van die daling is dat, zoals eerder opgemerkt, het spaaroverschot zelfs meer toenam, zodat een behoorlijk overschot op de lopende rekening kon ontstaan. Het lijkt erop dat op dit moment, gegeven de omvang van het particuliere spaaroverschot, Nederland zich relatief grote financieringstekorten kan permitteren en desondanks een dalende reële rente kan genieten 8).

Een groot aantal landen, waaronder België en Nederland, heeft zich een verkleining van het financieringstekort tot taak gesteld. Het korte-termijnbeleidsdoel is de vermindering van het financieringstekort ten opzichte van het bruto nationaal product. Voor Nederland (maar ook voor landen als West-Duitsland en het Verenigd Koninkrijk) is deze nadruk op vermindering van het financieringstekort tijdens een wereldwijde recessie m.i. verkeerd. Wat betreft Nederland is het duidelijk dat het spaarsaldo van de particuliere sector belangrijk sterker is toegenomen dan het financieringstekort, hetgeen heeft geleid tot een forse toeneming van het overschot op de lopende rekening. Anders gezegd: de macro-economische situatie is zodanig dat de overheid geen probleem zou hebben meer schuld uit te geven. In deze omstandigheden lijkt de sterke vrees in Nederland voor de gevolgen van het huidige financieringstekort enigszins overdreven.

Dit zelfde kan niet worden gezegd over België. In de eerste plaats zijn de begrotingstekorten in België lang voor de huidige recessie ontstaan en vertonen zij, sterker dan in Nederland, een lange-termijntendens. In de tweede plaats is het particuliere spaarsaldo i.t.t. dat in Nederland onvoldoende om het begrotingstekort te dekken.

Er is nog een andere reden waarom de nadruk op vermindering van het financieringstekort verkeerd kan zijn. Dit heeft te maken met het feit dat pogingen om het financieringstekort te verkleinen tamelijk ineffectief zullen zijn vanwege de korte-termijn deflatoire vraageffecten die daarvan het gevolg zijn. Deze deflatoire effecten verhogen automatisch het financieringstekort: om een gegeven vermindering van het tekort te bewerkstelligen, kunnen grote ombuigingen en/of belastingverhogingen noodzakelijk zijn. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van de ervaringen van Engeland. De belastingdoelstellingen zijn daar sinds 1979 gesteld in termen van vermindering van de financieringstekorten. Dit beleid maakte forse belastingverhogingen noodzakelijk; de belastingdruk is gestegen van 39% van het bruto nationaal product tot bijna 45% in 1982. Dit is een paradoxale situatie,

omdat de lange-termijndoelstelling van de Britse regering op vermindering van de belastingdruk was gericht ter stimulering van investeringen.

Een zelfde gevaar bestaat nu in Nederland. Wellicht zou men er verstandiger aan doen minder bezorgd te zijn over het financieringstekort en meer over het niveau van bestedingen en belastingen. Het verminderen van zowel bestedingen als belastingen (met name de inkomstenbelasting) kan een betere manier zijn om de lange-termijngroei van de Nederlandse economie te stimuleren. Een kwalificatie moet hier echter aan worden toegevoegd. Als de olieprijsdaling aanhoudt, kunnen de niet-belastingmiddelen van de Nederlandse overheid behoorlijk worden aangetast. In dat geval kan de beleids optie van het verminderen van zowel bestedingen als belastingen verdwijnen en slechts de keuze van het verminderen van de bestedingen open laten. Dit is ook het enige alternatief voor de Belgische overheid op dit moment.

De Engelse ervaring

Uit het betoog van De Grauwe blijkt dat de situatie van een land als België, dat geen energiebaten heeft, wezenlijk verschilt van die van landen als Nederland en Engeland. Nadruk op vermindering van het financieringstekort is voor deze laatste landen een minder gewenste beleids optie. De ervaringen van Engeland moeten Nederland tot lering strekken, stelt de Leuvense hoogleraar. Maar wat zijn die ervaringen in Engeland? De Engelse hoogleraar Budd gaat in op de Britse economische politiek en haar gevolgen 9).

De beleidsachtergrond

Zoals bekend is de economische politiek in het Verenigd Koninkrijk sterk gericht geweest op het verminderen van de begrotingstekorten en het beheersen van de inflatie. Daartoe voerde de conservatieve regering in haar eerste begroting in juni 1979 een aantal belangrijke belastingmaatregelen door. De belangrijkste was een verhoging van het normale tarief van de omzetbelasting van 8 naar 15% (en het „luxe” tarief van 12,5 naar 15%). Tegelijkertijd werd het standaardtarief van de inkomstenbelasting verlaagd van 33 naar 30% en werden aftrekposten voor particulieren verhoogd met 9%. De bedoeling was dat deze wijzigingen neutraal zouden zijn wat betreft hun effect op de vraag en verder werd gehoopt dat ze weinig effect op looneisen zouden hebben omdat het reële inkomen na belastingen weinig zou veranderen.

De regering verhoogde eveneens de rentevoet met 2% naar 14% en kondigde als doelstelling voor de geldgroei 7-11% op jaarbasis aan. Bovendien werden de bevindingen van de commissie-Clegg overgenomen: het optrekken van de ambtenarensalarissen die aanzienlijk bij de loonontwikkeling in de particuliere sector waren achtergeeraakt. Deze Clegg-ronde stond stijgingen van 25% of meer in de ambtenarensalarissen toe in 1979-1980.

In november 1979 was de vrees dat de geldgroei niet doeltreffend genoeg werd beheerd, aanleiding tot een verhoging van de rentevoet tot 17%. De begroting van 1980 was duidelijk deflatoir: de doelstelling was een gelijkblijvend financieringstekort in lopende prijzen als dat van 1979-1980. Dit betekende een vermindering van het financieringstekort van circa 3,6 tot 3% van het bnp.

7) Van Nieuwkerk tekende hierbij aan dat het overschot op de lopende rekening van Nederland geflatteerd is. Hij stelt dat de lopende rekening, evenals het spaaroverschot van de particuliere sector onderhevig is aan cyclische veranderingen. Zodra er een economische opleving is, trekken de investeringen aan. Aangezien Nederland zijn kapitaalgoederen grotendeels uit het buitenland importeert, zal het overschot op de lopende rekening dan automatisch teruglopen.

8) Korteweg is het niet eens met de stelling dat Nederland zich niet zo bezorgd hoeft te maken om het hoge financieringstekort. Hij stelt dat De Grauwe „stock”- en „ratchet”-effecten ten onrechte buiten beschouwing laat. Op een gegeven moment gaan de hoge rentelasten een zelfstandige bron vormen voor het oplopen van het financieringstekort. Terugdringing van het tekort is nodig om deze vicieuze cirkel te vermijden. Een gelijke redenering gaat op voor een groot tekort op de lopende rekening.

9) A. Budd, *Fiscal policy, the price of energy and the UK recession*. Onderstaande is een verkorte versie van dit paper.

Tevens werd de MTF5 (de „medium term financial strategy“) geïntroduceerd. De MTF5 omvat o.m. doelstellingen voor de geldgroei tot en met 1983–1984 en een pad voor het financieringstekort (PSBR: de „public sector borrowing requirement“) in procenten van het bnp. De monetaire doelstelling voor 1980–1981 werd gesteld op 7–11%. Het „corset“, dat de groei van deposito's had beperkt, zou in juni 1980 worden opgeheven. Wisselkoersmaatregelen werden in oktober 1980 afgeschaft.

Het begrotingstekort voor 1980–1981 bleek £ 11 mrd. in vergelijking tot de doelstelling van £ 7 mrd. en het financieringstekort (PSBR) bedroeg £ 13,6 mrd. vergeleken met de doelstelling van £ 8,5 mrd. De geldgroei (M3) bedroeg 22% tegen een doelstelling van 7–11%. Tegen deze achtergrond presenteerde de regering een zelfs nog meer deflatoire begroting. Doel was een verlaging van het tekort tot £ 6,3 mrd. De PSBR moest worden gereduceerd tot £ 10,5 mrd. Aangezien de productie opnieuw verwacht werd te dalen (met ca. 2%) tussen 1980 en 1981 werkte deze begroting sterk deflatoir. In de hoop dat dit deflatoire fiscale beleid de financiële druk zou doen verminderen, kondigde de regering een verlaging van de rentevoet (MLR) aan met 2% tot 12%. De doelstelling voor de geldgroei (als voorschaduwd bij de introductie van de MTF5 werd gesteld op 6–10%).

In de herfst van 1981 werden de rentevoeten onder invloed van de ontwikkelingen in de VS verhoogd. Los van deze tegenslag, waren de beleidsresultaten over het algemeen veel dichterbij de originele plannen dan in 1980–1981. Het begrotingstekort bedroeg £ 6 mrd. en de PSBR daalde beneden de £ 9 mrd., ondanks een ambtenarenstaking welke de PSBR met ongeveer £ 0,75 mrd. zal hebben verhoogd. De geldgroei bedroeg 13,5% en was nog steeds boven de doelstelling, maar wel was het verschil minder groot dan in 1980–1981.

De begroting van 1982 betekende enige verlichting van de belastingdruk voor de particuliere sector. Aftrekposten voor particulieren werden met 2% extra verhoogd boven de inflatie en de landelijke verzekeringstoeslag (een belasting op werkgelegenheid) werd met 1% verlaagd. Desondanks werd een verdere vermindering van het begrotingstekort beoogd, wat deels mogelijk was door de toegenomen opbrengst van Noordzee-olie, deels omdat een verdere vermindering van de publieke uitgaven op het programma stond. Hoewel de doelstellingen voor het fiscale beleid sterk overeen kwamen met die van de MTF5, was er sprake van een aanzienlijke versoepeling van het monetaire beleid. De doelstelling werd gesteld op 8–12%, tegen 5–9% van de eerdere versies van de MTF5. Bovendien werd het begrip monetaire doelstelling verbreed: de doelstelling zou zowel op M1, M2 als M3 van toepassing zijn (het is niet duidelijk hoe!).

Nu het begrotingsjaar 1982–1983 ten einde loopt, lijken het begrotingstekort en de PSBR opnieuw significant beneden hun doelstellingen te komen. De geldgroei is waarschijnlijk niet beneden de bovenste grens van de doelstelling. Samengevat startte het fiscale beleid met een significante verschuiving van directe naar indirecte belastingen. Het hoofdthema van het fiscale beleid was een geleidelijke vermindering van het begrotingstekort als percentage van het bruto nationaal product. De regering beoogde de verkrapping van het fiscale beleid gepaard te laten gaan met een verkrapping van het monetaire beleid. Gemeten aan de groei van M3 was er een forse acceleratie opgetreden in 1980–1981 en een bescheiden daling sindsdien. Echter, zoals we nog zullen bespreken, het monetaire beleid is m.n. in 1980–1981 strakker geweest, dan deze getallen suggereren.

Economische ontwikkelingen

De totale en industriële productie begon vanaf midden 1979 te dalen en daalde vervolgens fors in 1980. Sinds begin 1981 is de trend min of meer vlak. Hoewel de productie na de aanvankelijke daling gestagneerd is, steeg de werkloosheid dramatisch. De inflatie is opmerkelijk gedaald. In 1979 genereerden de invloed van de olieprijsstijging en de stijging van de omzetbelasting een inflatie van boven de 20%. Daarna is de trend duidelijk neerwaarts geweest. Wel was er een kleine stijging eind 1981 als gevolg van een daling van de wisselkoers.

Een volgende ruwe schets van de recessie kan nu worden gegeven: het belangrijkste element van de produktiedaling was de snelle vermindering van voorraden (een belangrijk deel daarvan

bestond uit geïmporteerde ruwe grondstoffen). De produktiedaling vond bijna geheel in de industriële sector plaats. In 1981 trad een vermindering in alle belangrijke bestedingscategorieën behalve de consumptie op. De daling van de investeringen was een belangrijke factor, m.n. bij de overheid waar de investeringen met bijna 18% daalden. Ook de export daalde met meer dan 2%.

De effectieve wisselkoers steeg geleidelijk vanaf begin 1979 en was tegen het eind van 1980 bijna 25% hoger dan eind 1978. In 1979 en 1980 stegen de relatieve loonkosten per eenheid produkt in de verwerkende industrie met 42%, bijna geheel vanwege de loonstijgingen (er trad eveneens een vermindering van de arbeidsproductiviteit op). De Engelse economie ervoer dus tegelijkertijd een sterke stijging van de loonkosten en van de wisselkoers. Dit hielp weliswaar het effect van de olieprijsstijging te beperken, maar toch trad een forse toeneming van de produktiekosten op.

Als een verklarende factor voor de stijging van de wisselkoers kan, naast de bewegingen in de reële olieprijs, genoemd worden het feit dat in 1979 en 1980 de Engelse korte-termijn-rentevoeten hoger waren dan in de rest van de wereld.

We hadden al de monetaire ontwikkelingen, gemeten aan de groei van M3, besproken. Dit was de maatstaf die door de regering was gekozen, maar andere maatstaven gedroegen zich heel anders. M1 bij voorbeeld groeide 9% gedurende 1980–1981 en 8% gedurende 1981–1982. M1 verschaft waarschijnlijk een betere indicatie voor de transactie vraag naar geld. Een belangrijk kenmerk van 1979 en 1980 was de mate waarin de rentevergoeding van geld steeg ten opzichte van de opbrengsten van andere financiële activa. Dit droeg zonder twijfel bij tot de daling van de omloop snelheid van M3 gedurende deze jaren.

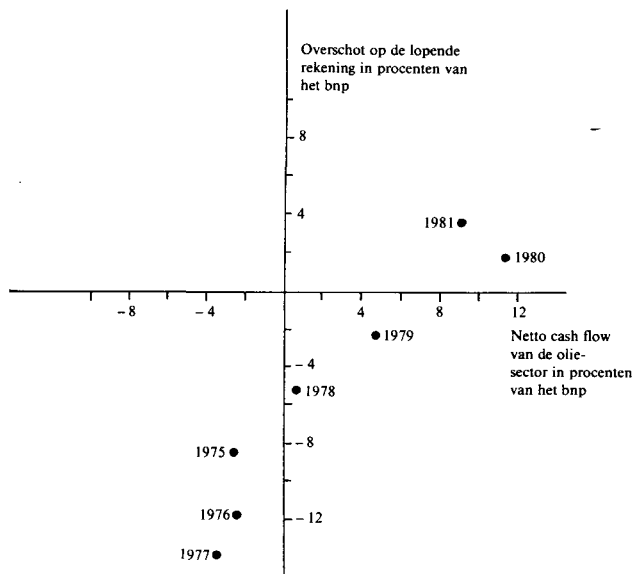
Begin 1981 trad een nieuwe schok op door een verdere verkrapping van het fiscale beleid. Dit kon worden verwacht op basis van de MTF5 die bij de begroting van 1980 werd gepresenteerd. De wisselkoers begon te dalen in de eerste helft van 1981. Daarna stabiliseerde deze zich tot eind 1982, waarna hij opnieuw daalde. Tegelijkertijd nam de loonstijging af. Gedurende 1981 en 1982 stegen de gemiddelde lonen in de verwerkende industrie met 23%, tegen 36% in de voorafgaande twee jaar. Gecombineerd met de daling van de wisselkoers betekende dit een herstel van de concurrentiepositie. Deze ontwikkelingen schijnen gunstig genoeg te zijn geweest om de snelle produktiedaling tot staan te brengen. De voorraadvermindering ging gedurende 1981 weliswaar door, maar in een langzamer tempo dan gedurende de tweede helft van 1982.

Deze ontwikkeling ging gepaard met een snelle toeneming van de import. Dit was voor een deel het omgekeerde proces van wat in 1980 gebeurde, maar waarschijnlijk speelden twee belangrijke andere oorzaken een rol. De eerste was een vertraagde reactie op de verslechtering van de concurrentiepositie in 1979 en 1980 en de tweede was de recessie van de wereldeconomie. Te zamen leidde dit tot een verscherping van de buitenlandse concurrentie op de binnenlandse markt.

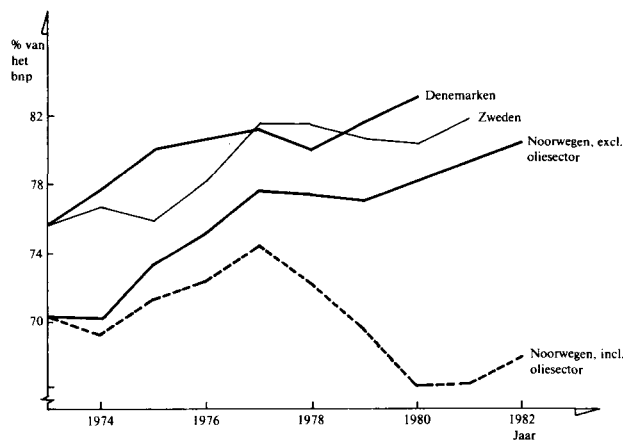
Hoewel, als gezegd, de gebeurtenissen van 1981 en 1982 de ernstige druk op de industriële sector enigszins verminderden, verkeerde deze gedurende bijna geheel 1982 nog steeds in behoorlijke moeilijkheden. Enig bewijs hiervoor leveren de gebeurtenissen in de tweede helft van 1982, toen een sterke groei van de finale vraag geen enkele reactie uitlokte in de industriële productie. Aan de vraag werd voldaan door een verdere vermindering van voorraden. Dit kan mogelijk worden verklaard uit de vrees dat de uitval van de vraag tijdelijk was en de voorraden gereed produkt nog steeds hoog waren in relatie tot de productie. Een andere interpretatie is dat de aanbodcondities nog steeds niet hersteld waren van de schokken van 1979 en 1980. Het blijft de vraag of de wijzigingen in de wisselkoers aan het eind van 1982 en het begin van 1983 de reacties in het aanbod zullen veranderen.

De ervaringen met het Engelse economische beleid duiden, volgens Budd, niet op een onverdeeld succes. De industriële sector verkeerde en verkeert in ernstige problemen, en de werkgelegenheid brokkelt nog steeds af. De aanwezigheid van olie en gas heeft dat niet kunnen verhinderen. Integendeel: de appreciatie van de wisselkoers, die hiervan het gevolg was, heeft de problemen verscherpt.

Figuur 4. De relatie tussen netto inkomsten van de olie- en gassector en het overschot op de Noorse lopende rekening

Figuur 5. Consumptie als percentage van het bruto binnenlands produkt in Zweden, Denemarken en Noorwegen

lijden dan algemeen wordt gedacht. Figuur 4 laat zien dat de binnenlandse absorptie van olie-inkomsten gemiddeld 4 à 6% van het nationale produkt is. Als dit percentage juist is, kan de graad van binnenlandse absorptie moeilijk onverantwoord hoog worden genoemd.

De „Swedish disease”

De laatste tien jaar is in Zweden, Denemarken en Nederland de consumptie sneller gegroeid dan het produktievolumen. Er is een verschil van zo'n 3% tussen consumptie en produktiegroei. Het verschil is zelfs nog groter als wij de reële produktiewaarde in deze landen bekijken; dan belooft het 6 à 8%. Deze trend deed zich vooral in het midden van de jaren zeventig voor. In het geval van Noorwegen lijkt de consumptiegroei binnen de grenzen van produktie en reële inkomensgroei gebleven (zie figuur 5). Als we de Noorse cijfers echter corrigeren voor de olie-sector, lijkt het consumptiepatroon op dat van Zweden, Denemarken en Nederland. De conclusie is voor alle landen eensluidend: de consumptiegroei is niet in bedwang gehouden. Niet de „Dutch disease”, maar de „Swedish disease” — de overmatige consumptiegroei — heeft de economie ontwricht. De dramatische stijging van de consumptie in de jaren zeventig leidde ertoe dat de arbeidskosten per eenheid produkt toenamen en dat „crowding out” van de „tradeables” via de arbeidsmarkt optrad.

Eind jaren zeventig veranderde Zweden van beleid. Het ging een zeer restrictieve vraagpolitiek voeren. De „crowding out” op de arbeidsmarkt werd geëlimineerd, maar daarentegen daalde nu de investeringsratio dramatisch, vooral in de verwerkende industrie. De „crowding out” op de arbeidsmarkt maakte plaats voor die op de kapitaalmarkt.

Denemarken beheerste de binnenlandse vraag gedurende de gehele periode, maar zag als resultaat een nog dramatischer val van de investeringsratio en een nog sterkere „crowding out” op de kapitaalmarkt.

Noorwegen consumeerde de binnenlandse vraagdruk niet, en liet dus ruimte voor een hoge investeringsratio. Als gevolg daarvan trad „crowding out” op de arbeidsmarkt op en niet op de kapitaalmarkt.

Noorwegen en zijn snelgroeiende energiesector

Naast het Verenigd Koninkrijk en Nederland is ook Noorwegen een land met een omvangrijke energiesector. Zijn daar de problemen soortgelijk? De Noor prof. V. D. Norman geeft zijn visie op de binnenlandse gevolgen van de aanwezigheid van een sterke energiesector (10). Hij onderscheidt de produktie van „tradeables” en „non tradeables” (11). De invloed van olieprijsveranderingen op deze onderscheiden produktiesectoren zijn verschillend. Norman onderzoekt in zijn bijdrage de theoretische mogelijkheden en gaat na of en in hoeverre de „Dutch disease” en de „Swedish disease” de economieën van landen als Nederland, Noorwegen, Denemarken en Zweden hebben beïnvloed.

Dutch disease?

Er is weinig bewijs te vinden dat in de Noorse economie zoiets als een „Dutch disease” is opgetreden. Als de energiesector de oorspronkelijke „tradeables” zou wegdrücken, zouden we een teruggang in werkgelegenheid moeten verwachten. De werkgelegenheid in de verwerkende industrie liep van 1973 tot 1980 echter in het geheel niet terug. In de „tradeables”-sector trad van 1974 tot 1981 wel enige vermindering van werkgelegenheid op (met 4%), maar deze reductie ligt duidelijk onder de overeenkomstige verminderingen in landen als Denemarken en Zweden. Ook de investeringen in de verwerkende industrie liepen slechts gering terug. In 1979–1981 daalden deze met minder dan 1% t.o.v. de periode 1974 tot 1976. Deze afname lag duidelijk beneden de dalingen in Denemarken en Zweden.

Men kan ook geen duidelijk bewijs van een „Dutch disease” vinden in de relatie tussen netto inkomsten van de olie- en gassector en het niveau van de totale binnenlandse bestedingen. Figuur 4 is in dat opzicht leerzaam. Daarin worden de netto opbrengsten van de olie- en gassector afgezet tegen het overschot op de Noorse lopende rekening. De inkomsten van de olie- en gassector zijn berekend als de toegevoegde waarde in die sector, verminderd met rente en winsten betaald aan buitenlandse leners en buitenlandse oliemaatschappijen, minus de bruto investeringen in olie- en gasproduktie. Het diagram betreft de periode 1975–1981.

Er lijkt een sterke positieve relatie te bestaan tussen olie-inkomsten en het surplus op de lopende rekening. De gasinkomsten leiden dus niet tot een vergroting van de binnenlandse bestedingen waardoor het betalingsbalansoverschot zou verdwijnen. De figuur suggereert zelfs dat de marginale bereidheid om olie-inkomsten in het binnenland te besteden bijna nul is, waardoor het bestaan van de „Dutch disease” wordt uitgesloten. Noorwegen lijkt in veel mindere mate aan de „Dutch disease” te

10) V. D. Norman, *Energy prices and economic policy in small open economies*. Het onderstaande is een verkorte weergave van dit paper.

11) Van Laer merkte hierbij op dat het onderscheid tussen „tradeables” en „non tradeables” in dit verband minder zinvol is dan het onderscheid tussen energierijke en energie-arme landen enerzijds, en tussen de publieke en de particuliere sector anderzijds. In de laatste sector is weer van belang welke mate van afhankelijkheid er bestaat van de binnenlandse c.q. de buitenlandse markt. In een energierijk land bij voorbeeld leidt de niet-energie, particuliere sector welke zowel „tradeables” als „non tradeables” bevat een zelfde ruilvoetverlies als de hele economie van een energie-importerend land.

De les die de beleidsmakers uit de ervaringen van Zweden, Noorwegen, Nederland en Denemarken kunnen trekken is dat het weinig zin heeft de totale binnenlandse vraag te proberen te beheersen, als de consumptieve vraag niet kan worden gecontroleerd. „Crowding out” treedt toch op, alleen de wijze waarop de „tradeables” sector wordt weggeduwd is verschillend. Ook in Nederland is te veel nadruk op beheersing van de geaggregeerde binnenlandse vraag gelegd, en te weinig rekening gehouden met de samenstelling ervan.

Arbeidsmarktbeleid

Als industriële stagnatie niet aan een sterk bloeiende energiesector kan worden toegerekend, moet men naar andere verklaringen zoeken. Norman zoekt de oorzaak in het type arbeidsmarktbeleid dat is gevoerd, en met name in de omvangrijke subsidiëring van zwakke sectoren. Zo werd in Zweden in 1982 meer dan S.kr. 10 mrd. subsidie verleend (meer dan 2% van het bnp). In Noorwegen is dit niet veel minder.

Deze subsidies hebben een belangrijke invloed op het loonniveau uitgeoefend, en hebben zo de winstgevende „tradeables”-producenten weggedrukt. Het lijkt waarschijnlijk dat dit verschijnsel belangrijker is geweest voor de industriële stagnatie in Noorwegen dan de exploderende energiesector en de binnenlandse besteding van olie-inkomsten.

Budgettaire politiek

De omvang van de overheidsuitgaven is in Noorwegen, Zweden, Nederland en Denemarken in de jaren zeventig aanzienlijk toegenomen. In Denemarken en Zweden is de stijging van de financieringstekorten sinds het midden van de jaren zeventig zeer geprononceerd. Belangrijker nog is dat dit niet vergezeld gaat van een overeenkomstige stijging van de tekorten op de lopende rekening. De stijgende publieke tekorten worden gedekt door leningen van de particuliere sector, en dus door een overeenkomstige verminderingen van particuliere uitgaven in verhouding tot de particuliere inkomsten. Hieruit blijkt duidelijk dat de particuliere vraag is weggedrukt door overbesteding van de overheid.

Natuurlijk is het feit dat de particuliere sector een netto spaarder is geworden nog geen bewijs voor „crowding out”. De particuliere investeringsvraag zou ook zonder de vele leningen kunnen zijn gedaald door een daling van de winstgevendheid van nieuwe investeringen. Dit is echter niet zo waarschijnlijk voor Denemarken en Zweden omdat hun internationale concurrentiekracht gedurende de periode 1977-1980 verbeterde.

De overheidstekorten, exclusief de opbrengst van de olie-

sector, waren opmerkelijk kleiner in Noorwegen dan in Zweden en Denemarken. Dit versterkt het gezichtspunt dat Noorwegen niet aan de „Dutch disease” lijdt.

Enige conclusies

Noorwegen, Zweden, Denemarken en Nederland zijn er niet in geslaagd de reële lonen aan te passen en additionele investeringen uit te lokken. Wel heeft Noorwegen een grotere zelfbeperking op het gebied van de overheidsuitgaven getoond dan zijn bureaus. Door het voeren van een conserverend industrieel subsidiebeleid stagneerde echter de produktiviteit en vond „crowding out” plaats van mogelijk winstgevende producenten door „traditionele”. De Scandinavische landen en Nederland hebben te veel automatische stabilisatie in de vorm van sociale zekerheid, minimumlonen en min of meer automatische steunverlening aan zwakke bedrijven en industrieën ingebouwd, zodat een effectieve en flexibele budgettaire politiek bijna geheel onmogelijk is geworden. De nadelige gevolgen daarvan zijn in de recessie duidelijk aan het licht gekomen. De economieën van deze landen waren onvoldoende geprepareerd op verschuivingen in de mondiale vraag, zodat de recessie extra hard aankwam. Tot zover Norman.

Slot

Alle besproken landen hebben in de afgelopen tien jaar de gevolgen van de recessie ondervonden. Overal nam de groei van het reële bruto binnenlands produkt af, en nam de werkloosheid toe. De beschikbaarheid van binnenlandse energierijkdommen betekende geen doorslaggevende factor voor een betere bestendigheid tegen de economische schokken die door de reële olieprijsstijgingen werden veroorzaakt. In sommige gevallen bleek dit voordeel het aanpassingsproces aan de gewijzigde internationale concurrentieverhouding zelfs te belemmeren, waardoor de betere uitgangspositie als sneeuw voor de zon verdween. Te laat is in het algemeen beseft dat niet kon worden volstaan met een „demand management”-beleid, maar dat ook aan de aanbodzijde van de economie aanpassingen dienden plaats te vinden om voorbereid te zijn op structurele verschuivingen in de samenstelling van de wereldvraag.

Hiernaast bevinden zich enkele tabellen waarin het verloop van enkele kernvariabelen in zeven Europese landen wordt gepresenteerd. In het volgende hoofdstuk wordt de vraag aan de orde gesteld of het monetaire en fiscale beleid een rol zou kunnen spelen in het bestrijden van de economische recessie, en zo ja, welke die rol dan zou moeten zijn.

De volgende vier tabellen geven een indruk van de ontwikkeling van enkele kernvariabelen in zeven Europese landen.

Tabel 1. Financieringstekorten (-) en -overschotten van enkele landen, in percentages van het bruto nationaal produkt

Jaar	Nederland	Bondsrepubliek Duitsland	Verenigd Koninkrijk	België	Noorwegen	Zweden	Denemarken
1968	- 1,6	- 1,3	- 1,6	- 2,5	3,2	2,9	0,6
1969	- 1,2	0,7	- 1,7	- 1,8	3,4	3,5	0,9
1970	- 1,5	- 0,1	1,4	- 1,3	2,5	3,2	1,5
1971	- 1,2	- 0,6	0,2	- 2,3	3,6	4,1	3,4
1972	- 0,7	- 1,0	- 3,0	- 3,3	3,8	3,3	3,3
1973	0,5	0,7	- 4,8	- 2,7	5,0	3,0	4,7
1974	- 0,8	- 1,9	- 5,1	- 1,7	3,9	0,8	2,5
1975	- 3,4	- 6,3	- 6,2	- 4,1	3,0	1,7	- 2,1
1976	- 3,1	- 4,1	- 6,3	- 4,8	2,4	3,4	- 0,9
1977	- 2,1	- 3,0	- 4,7	- 4,9	0,8	0,5	- 1,3
1978	- 2,6	- 2,5	- 4,2	- 5,9	0,6	- 0,5	- 0,2
1979	- 3,7	- 2,7	- 3,1	- 6,9	1,9	- 3,0	- 1,6
1980	- 4,1	- 3,1	- 3,2	- 9,3	5,8	- 4,0	- 3,2
1981	- 4,8	- 4,0	- 2,0	- 13,4	5,3	- 5,3	- 6,9
1982 a)	- 5,7	- 4,1	- 2,0	- 11,8 b)	4,7	- 5,9	- 9,4
1983 a)	- 7,2	- 4,1	- 2,1	- 10,5 b)	4,7	- 6,5	- 10,1

a) OECD-schattingen en -voorspellingen.

b) Officiële projecties.

Bron: OECD, *Economic Outlook*, december 1982.

Tabel 2. Reële effectieve wisselkoersontwikkelingen

Jaar	Nederland	Bondsrepubliek Duitsland	Verenigd Koninkrijk	België	Noorwegen	Zweden	Denemarken
1974	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1975	100,4	95,3	103,5	102,0	101,3	100,2	99,5
1976	102,3	95,9	95,9	102,0	103,6	102,8	100,1
1977	104,5	97,6	100,9	103,0	103,8	99,1	103,0
1978	104,5	98,3	105,5	102,6	102,4	90,9	106,9
1979	100,7	98,7	117,5	99,7	96,8	93,3	104,8
1980	98,8	95,5	136,7	94,1	99,1	94,6	97,1
1981	96,4	91,4	139,4	87,9	103,4	95,3	92,6
1982	100,9	94,1	133,7	80,1	104,5	89,5	90,1
1983 jan	102,2	96,4	123,9	78,7	100,6	84,0	94,5
1983 feb	101,6	96,1	122,6	78,4	101,5	85,3	93,0

Bron: Morgan Quarty Trust Company of New York, *World Financial Markets*.

Tabel 3. Groei van het reële bruto binnenlands produkt tegen marktprijzen

Jaar	Nederland	Bondsrepubliek Duitsland	Verenigd Koninkrijk	België	Noorwegen	Zweden	Denemarken
1968-1973	5,3	4,9	3,2	5,7	4,1	3,7	4,1
1973-1979	2,5	2,4	1,4	2,4	4,9	1,9	2,1
1979-1983	- 0,4	0,2	- 0,5	0,3	1,3	1,1	0,2
1980	0,9	1,9	- 2,0	3,0	3,9	1,9	- 1,1
1981	- 1,2	0,2	- 2,0	- 1,8	0,8	- 0,6	0,1
1982	- 1,5	- 1,2	0,5	- 0,5	0,3	1,0	1,8
1983	(0,1)	(- 0,3)	(1,5)	(0,8)	(0,3)	(2,0)	(0,0)

Bron: OECD, *Economic Outlook*, december 1982; en nationale bronnen voor de laatste twee jaar.

Tabel 4. Gestandaardiseerde werkloosheidspercentages

Jaar	Nederland	Bondsrepubliek Duitsland	Verenigd Koninkrijk	België	Noorwegen	Zweden	Denemarken
1968	1,5	1,5	3,3	3,1	2,1	2,2	-
1969	1,0	0,9	3,0	2,3	2,0	1,9	-
1970	1,0	0,8	3,1	2,1	1,6	1,5	1,3
1971	1,3	0,9	4,0	2,2	1,5	2,5	1,7
1972	2,2	0,8	4,2	2,7	1,7	2,7	1,7
1973	2,3	0,8	3,2	2,8	1,5	2,5	1,1
1974	2,8	1,6	3,1	3,1	1,5	2,0	2,5
1975	4,0	3,6	4,7	5,1	2,3	1,6	6,0
1976	4,3	3,7	6,1	6,6	1,8	1,6	6,1
1977	4,2	3,6	6,5	7,5	1,5	1,8	7,7
1978	4,2	3,5	6,4	8,1	1,8	2,2	7,4
1979	4,2	3,2	5,7	8,4	2,0	2,1	6,1
1980	4,9	3,0	7,3	9,0	1,7	2,0	7,0
1981	7,5	4,4	11,4	11,1	2,0	2,5	9,2
1982 a)	9,8	6,2	12,8	12,8	2,3	3,1	9,7

a) Eerste kwartaal 1982 tot derde kwartaal 1982.

Bron: OECD, *Economic Outlook*, december 1982.